

érzéket, illetőleg térszemléletet a mindinkább átalakuló mértani, rajzoló és természettudományi oktatás mind intenzívebbül műveli, addig az idő-érzék fejlesztésére alig-alig történik valami. Folyton beszélünk az iskolában perczekről, órákról, évekről és évszázadokról, a nélkül, hogy a gyermekeknek kellő képzetük lenne ez időközökről. E hiánynak miként való megszüntetésére ad a szerző néhány okos tanácsot.

Érdekes világításban, bár kissé a panegyrikus túlzásával fejtegeti *Bär* Pestalozzi socialis politikai elveit; kevésbé sikerült, és mindenkéltől nem eléggé egységes a kép, melyet Träper ad Dörpfeld ú. n. «anthropogoiái» nézeteiről.

A többi apróbb értekezés is egytől-egyig eléggé tanulságos.

A kötet II. részét tevő négy tudósítás a következő:

1. Der gegenwärtige Einfluss Herbarts in Amerika. Von Dr. C. C. Van Liew. (Herbart mai hatása Amerikában.) A 243. lapon.

2. Ueber den Zustand des Schulwesens in Bulgarien. Von Dr. N. Peskoff. (Az iskolaügy állapota Bulgáriában.) 250. l.

3. Das Studium der Herbart'schen Pädagogik in England. Von Dr. J. J. Findlay. (Herbart pädagogiájának tanulmányozása Angolországban.) 255. l.

4. Herbart'sche Pädagogik in Serbien. Von L. Protitsch. (Herbart-féle pädagogia Szerbiában.) 258. l.

E tudósítások mindannyian igaz elismeréssel szólnak a pädagogiai elméletnek és gyakorlatnak fellendüléséről hazájukban az újabb herbartista mozgalmak hatása alatt, melyeket különösen Rein seminariában nevelkedett pädagogusok terjesztettek az illető országokban.

WALDAPFEL JÁNOS.

Ueber Willens- und Charakterbildung auf physiologisch-psychologischer Grundlage. Von Dr. Julius Baumann. Berlin, 1897.

E folyóirat 6—7. számában ismertettem a Schiller- és Ziehentől megindított *Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der pädagogischen Psychologie* című irodalmi vállalatot. Azóta két újabb füzet jelent meg e vállalatból, *Die praktische Anwendung der Sprachphysiologie beim ersten Leseunterricht* von Hermann Gutzmann, és az, melynek címét ez ismertetés homlokára irtam. Gutzmann-nak mint gyakorló orvosnak és jeles physiologusnak (különösen torok- és gégebajokkal foglalkozik) értekezése kiváló figyelmet érdemel, mert oly téren mozog, melyet újabban nagyon elhanyagoltak a physiologusok és pädagogusok egyaránt. Miután vizsgálódásai csakis a hangok kiejtésére

Vonatkozván, különösebben a phonetikust és nyelvtanárt érdeklik, terünk szűke miatt tartalmát könnyebben mellőzhetjük, s mint az általánosabb érdekűnek, Baumann értekezésének tartalmából emelünk ki néhány érdekesebb gondolatot.

Magának az akaratnak felfogására nézve sincsenek egy véleményen korunk philosophusai. A Herbart követői és a positivisták, különösen Herbert Spencer, az akarást inkább az értelemben, a helyes fegyelmezett gondolkozásban gyökerezőnek tartják, az ember intelligenciájában; míg az újabb physiologiai lélektan az akarás forrásául inkább vágyainkat, érzelmeinket, szenvedélyeinket jelöli meg, melyekre a *dispositio testis* organismusunkban van. Comte positivismusának egyik magyar követője, Bokor József is azt mondja *Egy középiskola eszménye* című értekezésében (1874), hogy: Intellectualiter mívelt ember képtelen az erkölcs legbensőbb törvényeinek áthágására (112. l.). Pedig e tételnek a mindennapi életben és a történetben előforduló tapasztalatok lépten-nyomon ellentmondanak. Herbert Spencer is azt tartja, hogy egy-egy mozgás létrejöttének egy elengedhetetlen feltétele van, t. i. hogy az illető mozgásnak képzete meglegyen, vagy feltámadjon a tudatban. Baumann az akarat felfogásában az újabb kísérleti psychologusokhoz csatlakozik, azért érdekes lesz elméletével röviden megismerkednünk.

Az újszülött embernél csak a vegetatív működések fordulnak elő, a magasabb animalisok csak keletkezőfélben vannak. Az idegrendszernek tevékenysége tisztán csak a nyúlt velőnek és a gerinczagnak működésére szorítkozik. Azért az újszülöttnak összes mozgásai vagy vegetatív szükségletekből keletkeznek, a melyek reflektorikusan (belső inger, mozgás útján) elégítetnek ki, vagy pedig önkéntelen bőr- és érzék-reflexek (Rälmann). Az alacsonyabb (vegetatív) ösztönök első sorban physikai-chemiai folyamatok, a melyeknek psychikai jellege egyelőre teljesen hiányzik (kiválasztási és eltávolítási szükségletek, éhség, szomjúság). Az ösztönök akkor válnak psychikai jellegűekké, ha a tudatban mint érzelmek merülnek fel. Az ösztönökből fejlődnek aztán az akarat-cselekvések úgy, hogy az ösztönszerű érzelmek más testi érzelmekkel (jóllakás érzelme stb.) és érzékészvételekkel (az ösztönt csillapító izek, mozgások stb.) asszociálódnak. Csak ha ez *associatio* létrejött, változik át a csecsemőnek első sorban csak a szenvedést jelentő kiáltása czéltudatos, *activ* nyilatkozattá. Csak az emlékezet képei által befolyásolt ösztönt lehetne *akaratnak* nevezni, különösen a választás föltételezi az emlékezési folyamatokat (17. l.).

Tények bizonyítják azt, hogy azok a mozgások is, a melyek csakhamar majdnem egészen az akarattól függnek, azaz csak a mozgásnak, mint olyanoknak, a mely kívánatos — képzetére lépnek fel --- eredetileg tisztán az idegsejteken keletkező physiologiai izgalmon alapulnak azt

kísérő tudattal. A tudat aztán lassacskán megtartja ama képzet és érzelmi állapotot, a mely ezen mozgásokhoz kapcsolódott, és aztán ezen belső állapotnak, t. u. az illető képzeteknek és érzelmeknek felkeltésénél magától megindíthatja ama testi mozgásokat, míg az ehhez szükséges dispositiók úgy a legmagasabb központi szervben, mint az alacsonyabbakban megvannak. Tényleg kezdetben azon mozgásoknak, a melyek hallási és látási benyomásokra lépnek fel a gyermeknél, egészen ugyanolyan jellegük van, mint a reflectorikus mozgásoknak, a melyek ugyanazon ingerekre ugyanolyan módon ismétlődnek stb. Csak később válik az összeköttetés az érzékérezetek és a motorikus nyilvánulások között szabadabbá.

Ezek szerint az emberi akaratnak eredeti alapjai önkéntelen elemi tevékenységek. Ezeket nevezi a nyelv ösztönöknek. Ezek részint testiek, spontán tevékenységek automatikus vagy reflectorikus jelleggel, de az automatikus tevékenységhez is szükséges egy peripherikus érzékszerv vagy érzékinger. Másrészt az ösztönök homályos tudatállapotok (érmeknek is neveztetnek), közvetlen cselekvési tendenciával, a melyek csak önkénytelen kitörő tevékenységük által lesznek világosakká: tudás-ösztön, becsületösztön, művészi alakító ösztön; szóval mindaz, a mit természetes hajlamnak, vonzalomnak neveznek, ide tartozik. Ezeket az önkéntelen tevékenységeket másképp érdeklődésnek (tudományos, művészi stb. érdeklődés), érzéknek (erkölcsi érzék, vallásos érzék, illemérezék, nyelvérzék), vagy érzetnek (becsületérzet, kötelességérzet stb.) is nevezük. Mindezen önkénytelen tevékenységekből úgy fejlődik az akarat, hogy az ezekre vonatkozó képzetek és értékbecslések, a melyek e tevékenységekkel azonnal vagy csak lassanként kapcsolódtak, előljárnak és csak ezekre következik az elhatározás, hogy belsőleg vagy egyúttal külsőleg is megvalósítsa a képzelt tartalmakat.

Az akaratnak eredeti genesisét tehát a következőleg fogja fel Baumann: a kezdetben spontán tevékenységhez csak lassan kapcsolódott az ezen tevékenységre vonatkozó képzet és értékbecslés, később ezen képzet és értékbecslés kelti fel az illető tevékenységet. Hogy ezen folyamatnak sorrendje megfordítható, ennek lehetősége azon alapul, hogy mindkét állapotnak egymással összekapcsolva kellett lenniök, egy *a*-tól *b*-ig terjedő kapcsolat egyúttal a *b*-től *a*-hoz való kapcsolatot is jelenti. Ugyanez a folyamat az is, a mikor egy *tárgynak a képzete* nemcsak az azzal kapcsolódó érzelmet kelti fel, hanem fordítva az érzelem is a képzetet.

De a cselekvés képzete és annak értékbecslése, az arra vonatkozó örömerzelem még sokszor nem hozzák mozgásba az akaratot, más szóval nem teremtik az effektív akaratot, ha a cselekvésnek organikus, physiologiai és pszichikai feltételei hiányzanak. Erre vonatkoznak például

Medea szavai Ovidiusnál: Látom a jobbat és helyeslem, és mégis a rosszabbat követem. Diderot is «Jaques de fataliste» című művében azt mondja: Életünknek háromnegyed részét azzal töltjük el, hogy valamit akarunk és azt nem tesszük, és azt tesszük, a mit nem akarunk.

Miután így Baumann az akaratra vonatkozó elméletét, az akaratnak fejlődését és e fejlődésnek feltételeit körvonalozta, azt a kérdést veti fel, mik az akarat fejlesztésének helyes eszközei. Erre nézve is helyes Rousseau-nak az alapgondolata, hogy a nevelés tulajdonképpen a természetnek fejlesztése, csak annak, a mi az emberben magától jelentkezik, kell alkalmat adni, hogy megerősödjék, szokássá váljék.

De abban már Baumann sem ad igazat Rousseau-nak, hogy mindaz jó volna, a mi az emberben jelentkezik; aztán meg sok minden olyan-nak a csirája is megvan az emberben, a mi magától nem jelentkezik. Ezeket a csirákat jelentkezésre birni, a jelentkezőket erősítgetni, az ismétlésre alkalmat adni, feladata az akarat és jellemképzésnek. Ha az ösztön, organikus hajlam éleszti az akaratot, akkor azt Baumann *direct* akaratnak nevezi, ha a nevelő külső reáhatással, felvilágosítással, érzelmekeltéssel, a jutalom reményével és a büntetéstől való félelemmel vagy példával bírja az akaratot cselekvésre, akkor ez *indirect*. Indirect az akarat, mikor a gyermek nem hajlamból cselekszi a jót, hanem nevelője vagy szülei kedvéért. A cselekvésre azonban, melyet az indirect akaratnak kell előidézni, a hajlamnak meg kell lenni. A legerősebb buzdítás, nevelés vagy ingerlés által sem adhatunk senkinek olyan tulajdonságokat, a melyeket az illető csirájában, fejletlenül nem bir.

Röviden körvonalozva ez Baumann-nak felfogása az akaratról, melyet ő jelen művének négy első fejezetében kissé szétdarabolva s az egységes összefüggő gondolatmenetet zavarva fejt ki. E négy fejezetet, melyeknek címei 1. Die Bedeutung des Physiologischen für das Moralische und Geistige überhaupt. 2. Der Wille in seiner physiologischen Bedingtheit. 3. Die Entwicklung des Willens és végül 4. Die Bildbarkeit des Willens egygyé is olvaszthatta volna, mert az első fejezet is például a cím után sem terjedelménél (4. lap), sem tartalmánál fogva nem elégíti ki várakozásunkat.

Baumann-nak ezen felfogása az akaratról, a mint azt már fentebb is említettem, nem új, ugyanolyan, a mint az akaratnak az elméletét az újabb lélektan (Wundt, Münsterberg, Flechtig stb., kikre Baumann sűrűn hivatkozik is) megállapította. De érdekes, hogy ő ezen elmélethez nem kísérleti úton, hanem a tanítói gyakorlat közben jutott, mert öt évig volt gymnasiumi tanár Berlinben és öt évig szülővárosában a Majna melletti Frankfurtban. Ha az akarat- és jellemfejlesztésnek ezen elméleten alapuló törvényeit vette figyelembe, ha ezek szerint járt el, mindig

képes volt eredményt felmutatni nevelői munkássága által, ha mellőzte ezeket, soha (1. az Előszót).

Az akarat ezen elméletéből önként következnek az akarat és jellemfejlesztésnek törvényei, melyeket Baumann művének következő három fejezetében (*Die Hauptgesetze der Willensbildung, Die Hauptgesetze der Charakterbildung és die Ausbildung der moralischen Eigenschaften*) tárgyal. Itt szól a felvilágosítás határáról, a sympathikus érzelmeknek és a jóakaratnak felkeltéséről, a szoktatásról, példáról stb. inkább csak futólag, mint kimerítve és részletesen tárgyalva. Végül két igen kis terjedelmű fejezetecske zárja be értekezését (86. lap): Az erkölcsileg és szellemileg pathologikus jelenségekről és Beneke és Herbart akaratelméletéről.

Mi értéke van ezek után ez értekezésnek? Baumann, ellentétben sok sekélyes és felszínen úszó pädagogussal, mindenütt mélyebb felfogásra törekszik. Ha művéből azok, kik a kísérleti lélektan eredményeivel ismerősek, nem tanulnak is sok újat, de az mindenkire nézve eszméltető, gondolatébresztő. Mindenesetre jól szolgálja a vállalatnak, melynek kiadásában megjelent, azon célját, hogy hidat verjenek a legújabb lélektan eredményei, mint elméletnek, és a pädagogiai eljárás, mint gyakorlatnak az összekapcsolására.

Sárospatak.

SZÉKELY GYÖRGY.

Herbart und die Herbartianer. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Pädagogik. Sonderabdruck aus dem encyclopädischen Handbuch der Pädagogik von W. Rein in Jena. Zusammengestellt aus den Arbeiten von Thilo, Flügel, Rein, Rude. Langensalza, Verlag von Hermann Beyer et Söhne. 1897. Preis 3 Mark.

A jenai egyetem ma Herbart követőinek szellemi középpontja. Évről-évre nemcsak belföldiek, hanem külföldiek is a világ minden részéből felkeresik Rein W. egyetemi tanárt és pädagogiai seminariumát és az itt nyert impulsusok az egész modern pädagogiai irodalmon meg is látszanak. Herbart gondolkodása Németországon kívül Ausztriában, hazánkban és újabban Amerikában volt nagy hatással. Rein igen nagy munkásságot fejtett ki, mint ez irány nézeteinek terjesztője és újabban munkatársait egy közös vállalatban egyesítette ez az «*Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik*». Nemcsak egyes cikkekben mutatkozik ez encyclopædiában Herbart hatása, hanem abban a részletes és szeretettel teljes kidolgozásban, melyben a közvetlen Herbartra vonatkozó cikkek részesültek. Azért indokolt és helyes dolog, hogy e cikkeket fenti címen külön kiadta és eszközt adott azok kezébe, kik Herbarttal és iskolá-